कल्कैर्गुडक्षौद्रयुते: स तैले-
र्युतं सुखोष्णं तु पिचुप्रमाणै: ।
गुडोत्पलं द्विप्रसृतान्तु मात्रां
स्नेहस्य युक्त्या मधुसैन्धवादि ॥
प्रक्षिप्य वस्तौ मथितं खजेन
सुबहुसुच्छाग्य च निर्व्रणीकम् ।
अङ्गुष्ठमध्येन सुखं पिधाय
नेत्राग्रसंस्थामपनीयवर्त्तिम् ॥
तैलाक्तगात्रं कृतमन्न विट्कं
नार्ति क्षुधार्त्तं शयने मनुष्यम् ।
समेऽथ वेधन्नतशैरसेवा
नाकुञ्चिते खात्तरणोपपन्ने ॥
सव्येन पार्श्वेन सुखं शयानं
कृतर्जुदेहं खमुजोपधानम् ।
निकुञ्च्य सव्येतरमस्य सक्थि
वामं प्रसार्य्य प्रणयेत्ततस्तम् ॥
स्निग्धे गुदे नेत्रचतुर्थभागं
स्निग्धं शनैर्न्दृजुपृष्ठवंशम् ।
अकम्पनावेपनलाघवादीन्
पाण्योर्गुणांश्चापि विदर्शयन् हि ॥
प्रपीड्य चैकग्रहणेन दत्तं
नेत्रं शनैरेव ततोऽवकर्षेत् ।
तिर्य्यक्प्रपीते तु न याति धारा
गुदव्रण: स्याच्चरिते च नेत्रे ॥
दत्त: शनैर्नाशयमेति वस्ति:
कष्टं प्रधावत्यतिपीड़ितस्य ।
शीतस्तितम्भकरो विदाहं
मूर्च्छाञ्च कुर्य्यादतिमात्रमुष्ण: ।
स्निग्धोऽतिशाद्यं पवनन्तु रूक्ष-
स्तन्वल्पमात्रा लवणस्ययोगम् ।
करोति मात्राभ्यधिकोऽतियोगं
चामन्तु सान्द्र: सुचिरेण चेति ॥
दाहातिसारौ लवणोऽतिकुर्य्या-
त्तस्मात् प्रयुक्तं समसेव दद्यात् ।
पूर्व्वं हि योज्यं मधुसैन्धवन्तु
स्नेहं विनिर्मथ्य ततोऽनुकल्कम् ॥
विमथ्य संयुज्य पुनर्द्रवैस्तत्
वस्तौ निदध्यान्मथितं खजेन ।
आमाशयोऽग्निर्ग्रहणीगुदश्च
तत्पार्श्वसंस्थस्य सुखोपलब्धि: ॥
जीयन्त एवं बलयश्च तस्मात्
सर्वं शयानोऽरतिवस्तिदानम् ।
विड्वातवेगो यदि चार्द्धदत्ते
निष्कृष्य दत्ते प्रणयेदशेषम् ॥
उत्तानदेहस्य कृतोपधान:
स्याद्वीर्य्यमाप्नोति तथास्य देहम् ।
एकोऽपकर्षत्यनिलं खमार्गात्
पित्तं द्वितीयस्तु कफं तृतीय: ॥
प्रत्यागते कोष्णजलावसिक्त:
शाल्यन्नमद्यात्तनुना रसेन ।
जीर्णे तु सायं लघु चाल्पमात्रं
शक्तोऽनुवास्य: परिहृंहणार्थम् ॥"

"स्निग्धोष्ण एक: पवने निरूहो
द्वौ स्वादुशीतौ पयसा च पित्ते ।
त्रय: सशूना: कटुकोष्णतीक्ष्णा:
कफे निरूहा न परं विधेया: ॥
रसेन वाते प्रति भोजनं स्यात्
क्षीरेण पित्ते तु कफे च यूषै: ।
तथानुवास्येषु च विस्रतैलं
स्याज्जीवनीयं फलसाधितञ्च ॥"

इति चरके सिद्धिस्थाने तृतीयेऽध्याये ॥

"तत्र स्नेहादीनां कर्म्मणां वस्तिकर्म्मप्रधान-
तममाहुराचार्य्या:। कस्मादनेककर्म्मकरत्वा-
दस्तिरिह वस्तिर्नानाविधद्रव्यसंयोगाद्दोषाणां
संशोधनसंशमनसंग्रहणानि करोति। शोणि-
शुक्रं वाजीकरोति क्लेदं दृंहयति स्थूलं कर्श-
यति चक्षु: प्रीणयति वलीपलितमुपहन्ति वय:
स्थापति। शरीरोपचयं वर्णं बलमारोग्य-
मायुष: परिवृद्धिञ्च करोति वस्ति: सम्य-
गुपासित:॥ तथा ज्वरातीसारतिमिरप्रति-
श्यायशिरोरोगाधिमन्थार्द्दिताक्षेपकपक्षाघाते-
काङ्गसर्व्वाङ्गरोगाध्मानोदरशर्करामूत्रकृच्छ्रप-
दंशानाहमूत्रकृच्छ्रगुल्मवातशोणितवातमूत्र-
पुरीषोदावर्त्तशुक्राश्मरीवस्त्यनाशयहृद्वृषणग्रहा-
र्शोऽश्मरी मूढ़गर्भप्रभृतिषु चात्यर्थमुपयुज्यते ॥"

"तत्र द्विविधो वस्ति: नैरूहिक: स्नैहिकश्च।
आस्थापनं निरूह इत्यनर्थान्तरम्। तस्य
विकल्पो माधुतैलिक:। तस्य पर्य्यायशब्दौ
यापनो युक्तरथ: सिद्धवस्तिरिति। सदोष-
निर्हरणाच्छरीररोगहरणाद्वा निरूह:। वय:
स्थापनादायु:स्थापनाद्वास्थापनम्। माधुतैलि-
कविधानञ्च निरूहक्रमचिकित्सिते वक्ष्याम:॥

तत्र यथा प्रमाणगुणविहित: स्नेहवस्ति-
विकल्पोऽनुवासन: पादावक्लृप्त:। अनुवसन्नपि
न दुष्यत्यनुदिवसं दीयत इत्यनुवासन:॥

तस्यापि विकल्पोऽर्द्धमात्रावक्लृप्तोऽपरि-
हार्य्यमात्रावस्तिरिति॥" इति सुश्रुते चिकित्
सितस्थाने ३५ अध्याय:॥

"अत ऊर्द्ध्वं प्रवक्ष्यामि यापद: स्नेहवस्तिजा:।
बलवन्तो यदा दोषा: कोष्ठे स्युरनिलादय:॥
अल्पवीर्य्यं तदा स्नेहमभिभूय पृथग्विधान्।
कुर्व्वन्त्युपद्रवान् स्नेह: स चापि न निवर्त्तते॥
तत्र वाताभिभूते तु स्नेहे सुखकृशायता।
जृम्भावातरुजास्तास्ता वेपथुर्विषमज्वर:॥
पित्ताभिभूते स्नेहे तु सुखस्य कटुता भवेत्।
दाहस्तृष्णा ज्वर: खेदो नेत्रमूत्राङ्गपीतता॥
श्लेष्माभिभूते स्नेहे तु प्रसेको मधुरास्यता।
गौरवं छर्द्दिरुच्छ्वास: कृच्छ्र: शीतज्वरोऽरुचि:॥
तत्र दोषाभिभूते तु स्नेहे वस्तिं निधापयेत्।
यथास्वं दोषशमनान्युपयोज्यानि यानि च॥
अत्याश्रितेऽग्नाभिभवात् स्नेहो नेति यदा
तदा।
गुरुरामाशय: शूलं वायुश्चाप्रतिसञ्चर:॥
कृत्पीड़ासुखवैरस्यं श्वासो मूर्च्छा भ्रमोऽरुचि:।
तत्रापतर्पणस्यान्ते दीपनो विधिरिष्यते॥
अशुद्धस्य मलोन्मिश्र: स्नेहो नेति यदा पुन:।
तदाङ्गसदनाध्माते श्वास: शूलञ्च जायते॥
पक्वाशयगुरुत्वञ्च तत्र दद्यान्निरूहणम्।
अतितीक्ष्णौषधैरेवं सिद्धचाप्यनुवासनम्॥
शुद्धस्य दूराशुद्धते स्नेहे स्नेहस्य दर्शनम्।
गात्रेषु सर्व्वेन्द्रियाणामुपलेपोऽवसादनम्॥
स्नेहगन्धिसुखन्तत्र कासश्वासावरोचक:।
अतिपीड़ितवत्तत्र विविधा स्थापनन्तथा॥
अखिन्नस्याविशुद्धस्य स्नेहोऽल्प: सम्यगो-
जित:।
शीतो मृदुश्च नाभ्येति ततो मन्दं प्रवाहयेत्॥
विबन्धगौरवाध्मानशूला: पक्वाशयं प्रति।
तत्रास्थापनमेवाशु प्रयोज्यं सानुवासनम्॥
अल्पं युक्तवतोऽल्पो हि स्नेहोमन्दगुणस्तथा।
दत्तो नेति क्रमोत्क्लेशौ भृशं वा रतिमाव-
हेत्॥

तत्र वास्थापनं कार्य्यं शोधनीयेन वस्तिना।
अन्वासनञ्च स्नेहेन शोधनीयेन शस्यते॥
अहोरात्रादपि स्नेह: प्रत्यागच्छेन्न दूष्यति।
कुर्य्याद्वस्तिगुणांश्चापि जीर्णस्वल्पगुणो भवेत्॥
यस्य नोपद्रवं कुर्य्यात् स हवस्तिरनि:सृत:।
सर्व्वोऽल्पो वा हृतो रौक्ष्यादुपेक्ष्य: स विजा-
नता॥
अनायान्तस्त्वहोरात्रात् स्नेहं संशोधनैर्जयेत्॥
स्नेहवस्तावनायाते नान्य: स्नेहो विधीयते।
इत्युक्ता यापद: सर्व्वा: सलक्षणचिकित्-
सिता:॥"

इति च सुश्रुते चिकित्सितस्थाने ३७ अध्याय:॥)

वस्तिकर्म्माढ्य:, पुं, (वस्तिकर्म्मणा तच्छोधनव्यापा-
रेण आढ्य:। वस्तिशोधने एवास्य प्रभूतकार्य्य-
करत्वात् तथात्वम्।) अरिष्टश्च:। भूरिठा
इति ख्यात:। यथा,—

"अरिष्टो वस्तिकर्म्माढ्यो वेणीर: फेनिल:
क्षुण:॥"

इति शब्दचन्द्रिका॥

वस्तिमलं, क्ली, (वस्तेर्नाभ्यधोभागस्य मलम्॥)
मूत्रम्। इति हेमचन्द्र:। ३। २६७॥

वस्तु, क्ली, (वसतीति। वस+"वसेस्तुन्।" उणा०
१। ७६। इति तुन्।) द्रव्यम्। यथा,—

"बुद्धद्रव्यं स्त्रीपिकं स्यात् सत्त्वं द्रव्यञ्च वस्तु च॥"

इति॥

(तथा, भागवते। ६। ४। २७।

"यद्देषु दारेषु सुतेषु बन्धुषु
द्विपोत्तमस्यन्दनवाजिवस्तुषु।
अक्षय्यरत्नाभरणाम्बरादि-
अनन्तकोषेष्वकरोदसन्मतिम्॥"

पात्रभूतम्। यथा, रघौ। ३। २६।

"अथोपनीतं विधिवद् विपश्चितो
विनिन्युरेनं गुरवो गुरुप्रियम्।
अवन्ध्यकालाश्च बभूवुरस्य ते
क्रिया हि वस्तूपहिता प्रसीदति॥")